

EGYED PÉTER

TITKOS TÖRTÉNELEM ÉS FÁRADT FORRADALOM

*Ez hát az én országom?
Az én népem?
Ez, ez az ide-oda lökődő,
megfakult sokaság?*

CSOÓRI SÁNDOR: EZ HÁT AZ ÉN ORSZÁGOM?

■ Csoóri Sándor esszégyűjteményeinek sorában kiemelt hely illeti a *Nappali holdat*, hiszen nemcsak egy hosszúra nyúlt írói korszakot zár le az életében, hanem egy hosszúra nyúlt történelmit is: a negyvenhat évig tartó szovjet hódoltság korszakát – amint az *Előszó* bevezető soraiban megfogalmazza. Nagy a horizont, a történelem ama legnagyobb kerete tűnik fel, amelyet titokban tartott nemcsak a kor hivatalos történetírása, de amelyről oly keveset tudunk mind a mai napig. Illetve van egy tudásunk róla: a népi emlékezeté, amely a szovjet jelenlét, a ki nem fejezhető rettenet arculatát rajzolja be minden érintett családba, hiszen jó, ha a frontátvonulással érintettek „megúszták” a lovak elzabrálásával és az általános kifosztással, és amint egyik versében írja, nem maradtak ott a kis véres bugyogók. Félelmetes vizionárius versében emblematikusan foglalja össze a korszak központjának a *valóságát*: „Ajtók nyílnak ki előttem újra, / s nagy, szürke termeken lépkedek át. / Ismerős minden: a küszöb, a csillár / s a történelmi freskók is ismerősek. / De a zugokban itt-ott letördelt / kezek rémlenek, poros vattalólámpák / s kifakult vér a padlón. // Te árva Isten, a metszett / kristálypoharakból törpe hóhérok / ittak itt is; vedelték a vodkát éveken át, és énekelték a rekedt malachimnuszokat vörösödve.” (*Bolyongás egy hajdani pártházban*) A rekedt malachimnuszokat éneklő elvtársak a magyar népnek az a fele volt, aki tudatlan, de bűnös szövetségben kiszolgált a szovjet

rendszert, ők voltak a *kiszolgálók*. (Ez a nevük boldogabb országok történetírásában és a magyarénál olykor sokkal kegyetlenebb népi leszámolásában.)

Titkos történet, amelynek a jelenléte Csoóri *magyar történetének* alapképleteit is írja, és ennek még nagyobb súlyt ad az, hogy a hódoltság korának nevezi, annak a mintájára, ahogyan a török hódoltság képzetével társítjuk a százötven évig tartó magyar központi állami lét hiányát, a társadalmat alapelemeiben szétbomlasztó korszakot. Hangsúlyozza azt is, hogy a fél évszázadig tartó hódoltságnak minden jelképes pillanatát is látta. Ennek a korszaknak a valósága csak 1956 októberének–novemberének néhány hetében feslett fel, amikor a magyar politikai akarat és ami talán még ennél is fontosabb volt, a magyar társadalmi akarat (Munkástanácsok, Nagybudapesti Munkástanács!) ismét felírta a politikai égboltra a követendő irányt. Volt azonban a második világháború utáni magyar történelemnek is egy olyan pillanata, amelyről úgy tűnt, hogy a kibontakozás pillanata lehet: 1946. Bibó István is úgy vélte *Értelmiség és szakszerűség* című tanulmányában, hogy a népi gyökerű magyar értelmiség elindulhat egy saját, szabad úton – némi szkeptikus felhanggal: aligha van másik útja –, amelyen csak egy dolgot nem tehet, nem folytathatja a két világháború közötti korszak kurzusát, amelynek egészével (!) kapcsolatban Bibónak abszolúte nem voltak illúziói. Ilyen illúziótlan szomorúsággal ballag Bibó István, kezében a

krumplisszatyórral az őt megidéző szépséges Csoóri-versben (*Láttam arcodat*).

Bizonyos, hogy ezzel a történelmi vízióval a magyar irodalomnak ez a kiválósága szinte egyedülálló horizontot és követendő irányt jelöl ki a magyar történelemhez közelítő szakemberek számára is. Csoóri merészen értelmez, nem ódzkodik attól, hogy összefoglaljon és értékeljen – hányan merik ezt megtenni, még a történész szakírók közül is? –, és ez annak is köszönhető, hogy klasszikusan világos filozófiai alapokhoz nyúl, a késői modernitás értelmezéskísérleteiben szinte megkerülhetetlen szerzőkhöz. Például John Stuart Mill híres tanulmányára (*On Liberty*) hivatkozik: „Minden kor annak mértékében vált jelentékennyé az utókor számára, hogy mekkora volt benne a mozgáster.” (*Karácsonyi beszélgetés Alföldy Jenővel*) Nemcsak szabadsághiányos tehát ez a korszak, hanem *folytonossághiányos* is, fontos koncept, rimel Ady *örök újrakezdésével* vagy a sokszor idézett Nietzsche híres toposzával. Hiszen az utolsó harminc év is miről tud beszámolni? „Legkevésbé a folytonosságról. Az erkölcsi és történelmi láncolat áthúzódsásáról negyvenöt utánra. Utolsó kísérletünk, 1956, már csak főpróba-forradalom lehetett. Sejtjeiben, mozgásában kísértetiesen megmutatkozott a múlt hajdani kirobbanásainak genetikai öröksége, de gyors lezajlásába már a történelem kritikája is beleszervült: kész, vége, láttuk magunkat együtt tömegként, nemzetként, látott bennünket a világ, de a további előadások elmaradnak. Valami újnak kell jönnie, új dramaturgiának, új stílusnak, ha életben akarunk maradni.” (*A nemzet mi vagyunk I.*) Vélténénk, hogy ez a kis szkeptikus összefoglalás csak azért van, mert a történelem nagy dramaturgiájában ez az epizód oly keveset eredményezett, s kevés vigasz, hogy a szabadságszeretet nagy emléktárában fényes betűkkel van beírva (hivatalos emléknep ez az Amerikai Egyesült Államokban is). Ennél fontosabb az, hogy a nemzetről szóló diskurzusban Csoóri megjeleníti az egyetlen lehetséges álláspontot, ami a nemzetkritikáé. Affirmatív állításokat ugyanis csak az tehet, aki képes a kritikára, ez a perspektíva biztosítja az erkölcsi álláspont legitimitását.

Csoóri Sándor egy pillanatig sem a független gondolkodó, szaktörténész stb. szempontjából viszonyul a nemzethez (nem pusztán a nemzeti kérdéshez), hanem a nemzethez tartozás alanyi jogán, olyan emberként és íróként, aki elől – sok esetben abszolút szándékossággal – fedték el a nemzet valóságát is. Elsősorban megismerési kérdés megint a nemzet, mint annak idején a népi írók programjainak a korában. Kimondja, hogy „az utóbbi harminc évben a nemzet teremtő gondolatok nélkül maradt”. Bátorság kell egy ilyen kijelentéshez, hiszen hányan érezhetik magukat találva általa? És e nélkül a bátorság nélkül nem lehet alanyi jogon kifejteni azt a szövevényt, amelyben a mai magyar lakosság találkozik a nemzethez tartozás kérdésével, amely világkérdéssé változott, hiszen köztudomásúlag nincs e golyóbisnak egy sarka, ahol magyar emberek ne lennének. Itt megint szembe kell mennünk az ideológiai kérdéssel, hiszen a nemzeti problematikát a 20. században több minden sajátította ki és marginalizálta, a totalitárius ideológiák elsősorban. Nem kevésbé hatékonyan a *proletár internacionalizmus* ideológiámája, amely egy osztályhoz, a munkásosztályhoz kapcsolta a *szolidaritás* gondolatát, és ezzel felülírta azt a több évszázados – olykor persze nagyon is hipotetikus – elképzelést, hogy a nemzet tagjai is szolidarisak lehetnének egymással. Enélkül viszont valóban nincs megmaradás, hiszen erőfeszítésre, az erő megsokszorozására csak a nagyobb közösségek képesek. Jól tudta ezt már Platón, Arisztotelész és az athéni vitézek fölött emlékbeszédet tartó Periklész is. Az *elfedtettség*ből kell tehát életre hozni ismét a nemzetet (hogy ne éljünk a nemzetről szóló diskurzus *politically correct* és semleges formulájával), amely tehát megismerési és teremtési kérdés. A vállalkozás azért hatalmas és szinte reménytelen, mert a tárgy szegül ellen az akaratnak: „De hogyan számíthat teremtő gondolatokra az ember egy olyan országban, ahol a magunk megismerésének a szándéka – kihívás? Vagy ahol, szinte negyedszázadig bűn a határainkon kívül élő és a világban szétszórt magyarság ügyét létkérdésként összekötni a nemzetével. Nacionalizmus – vágták rá még

a fájdalomra is. Egy állam működött Magyarországon a nemzet helyén. S a nép helyett a lakosság.” (A *nemzet mi vagyunk I.*) Hajszálpontos látélet: minden önmegismerési kísérlet ilyen értelemben merénylet a hivatalos és hivatalosan üres állami szimboliztika, az uralkodó tematika ellen, mert az önazonosság kérdését veti fel, azt, hogy valóban azok vagyunk-e, akinek ábrázolnak, megmutatnak?! És most hadd hivatkozzak itt csak Berkovits György remek szociográfiai látéleteire: *Világváros határában* (1976), *Terepszemle* (1980) – *mondta Gabes – magyarárzta Gy. Bence* (1982), amelyek egy nemzedék látásmódját befolyásolták, sikerrel.

A nagy program, amely Csoóri nyolcvanas évekbeli szemléletmódjának mintegy az összefoglalása, az, hogy miként lehet a nemzetről újra érvényesen gondolkodni, újra instituálni, újratemeteni azt. Nyilvánvalóan csak kísérletről lehet szó, ezt minden ember csak megkísérrelheti, de a koncentrált erőfeszítés többre vezethet. Ennek az alapállásnak vannak személyi feltételei: egy, a szó jó értelmében vállalt messianizmus, amelyről maga is beszél. Hogyan is ne vállalhatná valaki a messianizmust, ha a sokak gondját vállalja? Ady magatartása ez. Ehhez társul egy sajátos személyes írói attitűd is, amely nagyon is otthonos a magyar kultúrában, magyar művelődésben: a nemzet „bevállalása”, a nemzet írói képviselése. Csoóri Sándor ilyen értelemben Illyés Gyula írói magatartását vállalja tudatosan is, választja – jól lehet, mint nyilatkozta, írói pályája eshetett volna közelebb a Mészöly Miklóshoz vagy a Nemes Nagy Ágneséhez is, *de ez így alakult*. Nagyon merész dolog ezt be is vállalni, Csoóri Sándornak még sikerült, volt, aki nagyot, emlékeztetést bukott vele. De az, hogy neki sikerült – és e sorok írójának személyes véleménye is ez –, annak a hatalmas munkának és nagyszerű írói teljesítménynek tudható be, amely kivétel nélkül minden műfajban megmutatta, hogy milyen mélyen elkötelezett népének és nemzetének, valamint hogy írói eszközeivel legitim szószólója annak. *És annak is tartják.*¹ Alig hiszem, hogy a közeljövőben valakivel kapcsolatban még le lehet írni ezeket a szavakat, és ez talán nem csak a posztmodern kor fragmentu-

mokat, rész-embereket és rész-közösségeket preferáló magatartásmintáinak tudható be. (Mintegy: „kissé oda is tartoznék ehhez a nemzethez, kissé nem is, kissé városi is vagyok, kissé falusi is, kissé valóságos vagyok, de többnyire virtuális.”) Ő maga is elfogadja, hogy vannak olyan személyiségek, akik a nemzet opcióit a leginkább tudják kifejezni, hogy tehát lehetséges ez, vannak „meghallói a törvényeknek”, de ugyanilyen erővel tudja a népi emlékezet is beleírni a maga történelmi tapasztalatát. „Ahogy időnként meg-esik, hogy egy nemzet legbensőbb gondolatait két-három képviselője tudja csak kifejezni hitelesen s teljes érvénnyel, előfordulhat az is, hogy az országglakók egy része olyasmit él át a nemzet helyett vagy a nemzet nevében, ami kitörölhetetlen tanulság marad a »közös tudatban«. Azt hiszem, kevésbé értenék meg, mi magyarok, ezt a széldületes, de irgalom nélküli századot, ha hadifoglyaink – katonák és összefogdosott civilek – nem járták volna meg a szovjet légerek pokoli kálváriáját, amely minden bibliai s ördögi képzeletet fölülmúlt.” (*Szögesdrót a tudatban*) Tegyük hozzá, nemcsak a képzeletet, hanem az abszurdot is felülmúló abszurd volt. A *lágerek népének* egyik történetében Örkény István azt meséli el, hogy egy éjszakai kísérletét (vizelesről van szó, a barakkon kívül, ami csak abban az esetben engedélyezett, ha a foglyok egymás kezét fogva sorban állnak kifelé) csak úgy tudja túlél- ni, hogy a puskát ráfogó őr kérdésére – mit keres ott, így? – azt válaszolja, hogy várja a villamost. Teremtéssel még az abszurd abszurdját is túl lehet élni – és ez az a dolog, amelyet aztán a látéletet megfogalmazó Csoóri a leginkább hiányol az utóbbi harminc év magyar életéből-történelméből.

Mindehhez járul egy stilisztikai változás is, amely a hetvenes évek esszéitől a nyolcvanas években írottakat megkülönbözteti: Csoóri egyre inkább belemerül a konkrétumokba, a történet-történeteket (még a kimondottan politikai eseményeket is) közvetlen közelből idézi, *szereplő*, aminek az a jellemzője, hogy a történet és esemény maga a tanulság, és a hitelességet nem a moralizáló távlat, hanem az eseményközvetlenség biztosítja. Ilyen például az a helyzetle-

írás, amelyben a Budapestre került magyar kisiúcskák a magyar nyelvű feliratokat olvassák: „Cukrászda! Óra- és ékszerüzlet! Virágbolt! Húsbolt! Patyolat! Behajtani tilos!” Olvassák örvendezve, és afelett riadoznak, hogy mikor fogynak el a feliratok. Nyilvánvaló, hogy ennek a kis részletnek a dramatismusát az biztosítja, hogy magyar gyerekek találkoznak magyar feliratokkal. Akkor pedig hol van a normalitás? Az ilyen és ehhez hasonló részleteknek a frappériájával Ady élt a publicisztikájában, a személyes percepció, látás, hallás nemcsak a korhűség élménytöbbletét jelenti mint fontos írói nyersanyagot, hanem annak a bizonyos belevettségnek, *odaadásnak* – *ego involvement* – a személyességi hitelét biztosítja. Ez a történelem alulról és belülről. Ezt a helyzetet aztán a politikai opciók, a politizálás mentén a legnehezebb képviselni.

Ha valaki a nemzeti gondolattal foglalkozik, akkor ezen a pályán előbb vagy utóbb beleütközik a szubsztanciális meghatározások bővületébe, a nemzeti tipológiákba. Hányan akarták megválaszolni azt, hogy mi a magyar karakter, míg nem aztán Hamvas Béla kitört a bűvös körből azzal, hogy *hányféle* magyar karakter van. Mert ennek a kérdésnek a csapdája mindig az, hogy ki nem magyar, kinek nincs magyar karaktere, és így tovább. Mondjuk azt, hogy a két világháború közötti nemzetkarakterológiákat az katalizálta, hogy sok volt a sérülés és kevés a reális gazdasági-társadalmi teljesítmény? Nem csak magyar elméleti opció ez: a román kultúra szélsőségeiben (Nae Ionescu, Nichifor Crainic), de legnagyobb teljesítményeiben (Emil Cioran, Mircea Vulcănescu, Lucian Blaga) is munkált az a vágy, hogy felmutassa a román lélek – misztikus, metafizikus – karakterét. *Ugyanakkor* oly kevés nemzeti projekt született: Németh László *kertmagyarországa* és Petre Țuțea félig ismeretlenségben maradt projektjei: *A nemzeti forradalom tervezete* és *Nemzeti reform és együttműködés*. Baj lett volna a teremő gondolat? Avagy az egyszemélyes projekteket végképp anakronisztikusnak kell tekintenünk? Csoóri azonban nem a nemzeti karakter ügyes-bajos kérdéseivel kezdett el

foglalkozni, hanem inkább a diagnózis lehetőségéül használta a diskurzustípust. És ismét csak visszaért az alapvető összefüggéshez: szabadság nélkül nincs kezdeményezés, nincs teremtés. Az alapösszefüggésben ugyanakkor meglátta a maga kényszerpályáját is: „Ilyen körülmények között nem csoda, ha a mi a magyar?-kérdésre az emberből akkor, két évvel ezelőtt, noszogatók nélkül is ömlött volna a válasz. A türelmetlenség és a kritika. Hogy miért éppen ezek, azért, mert Magyarország utolsó harminc esztendejében [az esszé datálása 1989] talán semmit se vettek el olyan durván tőlünk, mint legalapvetőbb emberi képességünket: a kezdeményező erőt. Pörébben szólva: egyetleneszer se lehettünk szabadon cselekvő részei sorsunknak. Bármibe kezdtünk, néhány önfeledt mozdulat után kemény falakba ütköztünk rögtön. S így érthető, hogy ösztöneinkbe évtizedeken át szinte csak a sérelem és a kritika indulata vésődött bele. A cselekvő ember ugyanis – épp mert szabad – első sorban önmagával elégedetlen. A nem cselekvő viszont mindig a környezetével. Engem, mint író is, ez az együgyű buta korlátozás sodort kezdetől fogva a politikai ellenállás irányába. Politizálni, persze, még a legjobb pillanatában is csak úgy politizálhattott az ember, mint Deák Ferencbe oltott Rózsa Sándor.” (*Mi a magyar, ma?*) Ebben az esszében halhatatlan szavak hangzanak el a magyar *fáradt forradalomról* (a cseh *bársonyos*, a román *véres*, a magyar *fáradt*). Csoóri itt habozás nélkül leszögezi, hogy vállalta a politikai ellenállást, politizálást, a politizáló író szerepkörét, amelynek a buta szabadságkorlátozás volt a fő oka. (A „Deák Ferencbe oltott Rózsa Sándor mint politikus” metaforáján el lehet gondolkodni.) Sokszor említi – főleg a kulturális hatalomgyakorlás technikái, például a cenzorkérdés kapcsán –, hogy a magyarországi kommunista hatalom lágy is tudott lenni és emígy félrevezető. Ennek azonban soha nem kellett volna elfednie azt, hogy a politikai hatalom tekintetében a szovjet típusú kommunista hatalom volt mindig is legközvetlenebbül brutális eszközökkel bánó hatalomgyakorlási mód a késői modernitásban, és ami még fontosabb, a hatalomnak ezt a fel-

fogását örökítették át a posztkommunista államok elitjei. Eszerint, amennyiben hatalom van, minden van, a hatalom mindent megold és a többi. Húsz évnél kellett elteltie ahhoz, hogy rádöbbenjenek – de el ne fogadják –, hogy szakértelem nélkül sem megy, hogy a politikai eliteknek egyszer majd meg kell kötniük a történelmi kompromisszumokat a szakmai elitekkel. A kilencvenes évek elejének országos politikájában részt venni, arra hatást gyakorolni számos értelmiségi számára azért volt abszolút illúzió – még ha ideig-óráig választott képviselők is lehettek –, mert nem ismerték fel a posztkommunista hatalom és hatalomgyakorlás természetét. Marginalizálódtak, csatlódtak, a politika által megfertőzve és elhagyottan visszavonultak szakmáikhoz.

„Jobb lett volna magamat lánggal / etetnem s nem politikával – / Hozsánna, rózsák, ti nagyfejű / virág-kutyák s hozsánna, tetűk!” A *hozsánna, rózsák* tömör sorai összefoglalnak, meghatároznak egy lelkiállapotot is: 1990. július elsejével kezdődően Csoóri Sándor is végre sikerrel kivonja magát a politika, politizálás bűvköréből, s visszatér az irodalomhoz. Elszabadul Budapestről, ki az esztergomi dombok közé, és kedvenc témáival foglalatkosodik, naplót is ír erről. Akik Csoóri írói életművét jól ismerik, valóban tudják, hogy a kedvenc, mindig ihlető témákról van szó, Balassi, Zrínyi és a nyelvében élő, átmentett nemzet. Mellesleg azt is megírja, hogy mi volt a politika halálos hívása, és sokszor visszatér az utóbbi évtized magyarországi politikai mintáira: közbeszédben, cselekedetekben. De már röpködnek a lepkék, s a kedélyen átsejlik az egykor oly édes természet mindent gyógyító ereje, a szemnek oly kedves látások-látomások. Július negyedikén, szerdán írja: „Süt a nap, mint egy Jordán-közeli édenkertben. A Börzsöny fedetlenül maradt sziklái izzanak, akár a kemencebelső kenyérsütéskor. Ha egy fecske szalmaszálát ejtene rájuk, a szalma azonnal összepörkölődne és megfeketedne.” Szinte vers, szinte a Csoóri-féle természetlira ismerős, összefogó képi építkezése, amely aztán szinte mindig valamely tragikus sejtelen felé hajlik, annak a bevezetője. Heidegger metafora-filozófiájáról is beszél, az-

tán visszatér Che Guevara egy szokatlan álomban, amelyben Che egy szakadt katonaingben menetel a tömegben, és senki nem ismeri föl. (Ez is régi téma: emlékezzünk a híres versre, *Che Guevara búcsúja!*) Aztán hosszasan érdekesítően ír a Che Guevara-dramáról, eszelős szépfiúnak nevezve azt, akit kétszer is testközelből látott, s akinek a naplóját is olvasta. Mígnem a *július tizenegyedikre, szerdai naplójegyzetben* rátér arra a témára, amely az 1990-es esztendő egyik emlékezetes értelmiségi összecsapásává torzult, egy elfajult zsidó–magyar vitává² – avagy pontosabban: eldurvult magyar közéleti vitává –, amelynek egyik következménye volt a magyar közélet és részben az intézményi viszonyok újabb cezúrája és a magyar művelődési élet számos fontos szereplője személyes sorsának a megváltozása. A mából visszanézve, szinte hihetetlen energiákat mozgított meg, a *Nappali hold* előszavában jelzi Csoóri, hogy száznyolcvannál több írásban támadták meg miatta. 1990 őszén négy folytatásban közölte a *Hitel* a *Nappali holdat*, mígnem leállították a közlését. Mindenki helyzetben volt, és mindenki érintve érezte magát, és ez ebben az esetben azt az emberi valóságot jelenti, hogy alig akadt valaki, aki a vita tényálladékát az 1990-es évek magyar *politikai valóságától* elvonatkoztatva tudta volna értelmezni. (Annak idején engem is felkértek hozzászólásra, amit azért nem vállaltam, mert egyszerűen felismerem, hogy képtelen lennék áttekinteni az álláspontokat, másrészt a romániai viszonyok mást kértek: a demokráciáról írtunk, és Marosvásárhely véres márciusát, valamint az első két bányászjárás kegyetlen politikai tanulságát igyekeztünk értelmezni. De hát ami késik, nem múlik: nemesebb ez az alkalom, Csoóri Sándor 80 éve.)

Csoóri Sándor életművének fokozatosan és rendszeresen kidolgozott nemzeti tematikája, amely, hangsúlyozzuk: a proletár internacionalizmus által kiszippantott magyar tudat szempontjából szükségszerű és logikus volt, szinte magától vezetett oda, hogy egy adott politikai-kulturális helyzetben vihart arasson. Mondjam, hogy a kortársak nem voltak felkészülve a megújult nemzeti problematika témáiból? Egy régi vitát termé-

szetesen nem lehet abból a szempontból értékelni, hogy kinek volt igaza vagy sem, hanem sokkal inkább abból a szempontból, hogy volt-e tárgya az igazságának. Teoretikusan például igaza volt Radnóti Sándornak abban, hogy Csoóri nem vett figyelembe egy bizonyos megváltozott nemzeti összefüggérendszer, kontextust (amelyben inkább csak a pártpolitikai erővonalak voltak láthatóak, de az még nem, hogy az a bizonyos történelmi munkásosztály például kistuttyant a nemzetből), de aki emlékszik a kilencvenes éveknél a nemzettel kapcsolatos tudományos elképzeléseire, arra is emlékszik, hogy abban is nagyon sok volt a bizonytalanság, mígnem az akkori mérvadó és sokat citált tekintélyek (Isaiah Berlin, Ernest Gellner, Benedict Anderson) szinte egyhangzóan jelentették ki, hogy elképzeléseik semmilyen érvénnyel és hatállyal nem bírhatnak már a 21. század szempontjából. Az esszénapló tanúsága szerint Csoóri sértett, defenzív állapotban gondolkodott el azon, hogy a kívülről irányított sugalmazások miatt magyarságán tulajdonképpen miért is kell szégyenkeznie. (Humor is kell, még a vitához is: miért van az, hogy például Karinthy derűs fricskáit, ha fanyar mosollyal is, de „érzi” minden derék magyar?) Nem kézenfekvő az sem a mai olvasó számára, hogy a magyar nemzetről írva a kulturális-etnikai nemzettesteket feltétlenül külön kell megjeleníteni a politikai nemzetet belül. Vállalnunk kell az abban rejlő intellektuális kihívást, hogy a talán legtöbbet citált és támadott megfogalmazásokat idézzük, azzal a megjegyzéssel, hogy minden egyes sorára és szavára elfogult vagy kevésbé elfogult, dühödött vagy egyenesen szomorú vitairatok épültek. „Élnek, miért is ne élne sokan az országban, akik unják az örök magyar sirámot: Mohácsot, Nagymajtényt, Világost, Trianont és még ezer másféle csapást. Lehet is unni őket – ettől persze még nem tűnnek el a megoldhatatlan gondjaink közül. Különös, de addig, amíg a magyarsághoz természetes módon lehetett idomulni – akár beleolvadással, akár szellemi azonosulással –, ezek az öröklött magyar nyavalyák nem zavarták, nem idegesítették – legalábbis érzékelhetően nem – például a századok óta ve-

lünk élő svábokat, cipszereket, sőt még a ki-egyezés óta betelepült zsidóságot sem. Adyt Hatvanyk, Révész, Jászik, Ignotusok állják körül, s képességeik szerint osztozkodnak is gondjaiban. Azt hiszem, talán Ady ideje az az utolsó pillanat, amikor a nemzet kérdései, a magyarság kérdései még átélhető egzisztenciális és történelmi problémaként lobbanhattak föl a zsidóságban. A zsidóság például nemcsak a nyelvet, a nyelvben megüledett fájdalmakat is megtanulta. A Tanácsköztársasággal, a Horthy-korszakkal, de különösen a Vészkorszakkal a szellemi-lelki összeforradás lehetősége megszűnt. Természetesen mindig voltak és lesznek is Szerb Antalok, Radnótiak, Sárközi Györgyök, Vas Istvánok, Harag Györgyök, Orbán Ottók, Konrád Györgyök, Faludy Györgyök és Zala Tamások, de ahogyan manapság egyre határozottabban érződik, fordított asszimilációs törekvések mutatkoznak az országban: a szabadelvű magyar zsidóság kívánja stílusban és gondolatilag »asszimilálni« a magyarságot. Ehhez olyan parlamenti dobbanót ácsolhatott magának, amelyet még nem ácsolhatott soha.” Ez a bekezdésnyi rész zseniális abból a szempontból, hogy minden érintett azonnal benne találja magát, bajos viszont abból a szempontból, hogy okvetlenül az egyik vagy a másik oldalon találja magát. És ez szöveglogikailag van így, nem pedig feltétlenül azért, mert elfogadható lenne (ez a vitatható álláspont), hogy a második világháború után a zsidóságnak a holokauszt után Magyarországon maradt túlélő része feltétlenül disszimilálódott, ami azt jelenti, hogy csak egyéneiben és esetlegesen vesz részt a nemzeti keretekben, kivonja magát a felelős kormányok által meghirdetett nemzetpolitikai célkitűzésekből, nemzeti kultúrából és így tovább. (Végül is, a Kertész Ákosnak címzett érzelmes válaszában Csoóri is sokkal analitikusabban kellett hogy szembenézzen a kérdések tömkelegével.) Szóval egyfelől minél körültekintőbb megfogalmazásokat választunk, annál inkább eltűnik a probléma – amely kétségtelenül megvan –, minél rövidebb kijelentésekben igyekszünk megragadni tárgyunkat, annál inkább kapcsolódhatnak majd hozzá nem kívánt judíciumok. Mert egyszerűen

csak abból a kijelentésből, hogy a magyaroknak és a zsidóknak lehetnek közös megvitatandó problémái, származhat az a megjegyzés, hogy e kijelentés alapja magyarok és zsidók eleve feltételezett és végletes különállása a magyar politikai viszonyokon és politikai történelmen belül. „A Tanácsköztársasággal, a Horthy-korszakkal, de különösen a Vészkorszakkal a szellemi-lelki összefordítás lehetősége megszűnt” – állította sommásan Csoóri. Ezzel az álláspontjával azonban koránt sincs egyedül. „*Sorsnemzedékek és nemzedéki sorsok*” (*Zsidó származású írók a modern magyar kultúrában*) című tanulmányában³ Kiss Endre a következőképpen fogalmaz: „A zsidó származású magyar értelmiség új nemzedékei nagy számban váltak résztvevőivé a Tanácsköztársaságnak, miközben Horthy fehérterrorja nemcsak általában fogalmazott meg antiszemita célokat, de minden olyan szellemi és politikai iránnyal is le akart számolni, amelynek a dualista korszaktól kezdve a zsidó származású magyar értelmiség részben kezdeményezője, részben meghatározó követője volt. [...] Amíg ugyanis az 1918 előtti fejlődés kivételesen sikeres és eredményes volt a zsidó származású irodalmárok és értelmiség produktív kibontakoztatásában, addig 1919 után a hivatalos Magyarország számos módon próbálta kiiktatni a magyar zsidósá-

got az állam és a társadalom életéből.” A történelmet továbbra is sok szálon kell megírni, amelyben a „közösségi” történetek, az identitásválasztások és elválások – a viszonytörténet alkalmasint feltáró érdekességűek, és miért ne: okfeltáróak lehetnek. És ennek a történetnek a középpontjában vitán felül a holokausztnak, valamint a hozzá vezető okoknak, illetve következményeknek kell állaniuk mint ama megkerülhetetlen tényeknek, amelyekből a jelenkori magyar zsidóság alapvető opciói és önértelemezése is megérthető. Ilyen értelemben a Csoóri-vitának vannak hasznosítható tanulmányai is.

Lírájának szinte minden sora arról szól, hogy Magyarország otthona tud lenni mindazoknak, akik szeretni akarják és szeretni tudják ezt az országot, és így lelnek otthonra, sőt búvóhelyre is a természetében: „Nem indult el velem hajó / tengeren túlra, új hazákba, / elindulok hát hajó nélkül / tavaszba, télbe, őszbe, nyárba. // Zöld utak és mély földutak, / csapzott faluk, kökényes dombhát, / búvóhelyeim ti lesztek, míg / bűneimet összeírják.” (*Zöld utak és mély földutak*) Megkockázatom: az életmű egyik érvényes, fontos üzenete az lehet, hogy ezt a Balassitól is oly sokat idézett régi szép érzést igen sokunknak újra érdemes lenne megérezni, megtanulni.

■ JEGYZETEK

1. Varga Lajos Márton sokkal konkrétábban fogalmaz Népszabadság-beli köszöntő írásában: Csoóri Sándor az utolsó nemzeti költő.
2. A vitát vázlatosan összefoglalja Görömbei András monográfiájában: Csoóri Sándor. Kalligram, Pozsony, 2003. <http://www.pim.hu/object.55E37F3A-EF55-46AE-A7A6-EC1A3A4589E9.ivy>, valamint Márkus Béla: „Egy cikk, egy ország, egy álom”. Kivonatos és hiányos emlékeztető a Csoóri-vita történetéhez. In: *Uő: Démonokkal csatázva*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1996. 31–59. További tájékoztatói lehetőség az antiszemitizmus.hu portálon: <http://www.antiszemitizmus.hu/a+demokracia+vadhajtasai+iii+3.html>
3. A huszadik század befejezetlen mondatai. Déry Tibor és vidéke. Logos Kiadó, Bp., 2008. 23.